

TORNAI CSONGOR GÁSPÁR

A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG ERŐPRÓBÁI (1944–1946)

Kárpátalja területe 12,8 ezer km²-re tehető, ami a Magyar Királyságon belül Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros megyéit ölelte fel. 1920 előtt a Kárpátalja szó nem volt használatos. Északkeleti Felvidékként volt szokás utalni erre a területre, ezért joggal mondható, hogy a régió elsősorban politikatörténeti fogalom. A 20. század első felében a lakosai 30 év alatt – a lakóhelyük megváltoztatása nélkül – 5 ország állampolgárai voltak.¹ Az 1941-es népszámlás alapján jelentősen megemelkedett a magyar anyanyelvűek száma a térségben az 1930-as adatokhoz képest több mint kétszeresére. Ennek valódi háttere azonban a cseh és szlovák hivatalnokok távozása, valamint az, hogy a bizonytalan nemzeti identitású személyek jelentős része – a kedvezőbb lehetőségek miatt – magyarnak vallották magukat. A magyarok számaránya a nagyobb városokban különösen kimagasló volt. Az 1941-es adatokhoz képest drasztikus változást mutat a második világháború utáni 1946-os szovjet összeírás, amely alapján, Kárpátalján 66 ezer magyart élt. A lélekszám csökkenése egyrészt a háborúval összefüggő nagyszámú elhalálozással magyarázható, de jelentősnek mondható azoknak a száma, akiknek az identitástudatukat kellett megváltoztatniuk az új körülmények miatt.²

Az anyaország és a helyi politika lehetőségei

Az angolszász nagyhatalmaknak is megvoltak a saját elképzeléseik Kárpátaljára nézve. A háború alatt több terv is született a Kárpát-medence rendezésének ügyében. Az Amerikai Egyesült Államokban felállított kutatócsoport 1943 októberében készítette el a Kárpátaljával kapcsolatos tanulmányát. Ez alapján

1 Az első világháború végéig a Magyar Királyság része volt. A világháború utáni kaotikus időszakban a Magyar Népköztársaság része volt egészen 1919 májusáig, amikor már a csehszlovák hadsereg ellenőrzése alá került. A békeszerződés értelmében Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság része lett. Az első bécsi döntésnek köszönhetően Kárpátalja délnyugati része Magyarországhoz tartozott újra. A csehszlovák állam felbomlását követően pedig lehetőség nyílt Kárpátalja egész területének visszafoglalására. A második világháború után a Szovjetunióhoz került a terület. *Móricz Kálmán*: Kárpátalja sorsfordulói. Bp. 2001. 11.

2 Sztálin csalódott a világforradalom illúziójában, de ezse ágában sem volt ezt bevallva lemondani a hatalomról. Hogy mennyire nem vette komolyan saját eszmerendszerét, azt jól mutatja az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum. Sztálin számára eszmék helyett a győzelem számított. Ezért mindig kreált egy ellenséget, akivel szemben harcot hirdethetett. Kezdetben Trockijt, majd Hitlert, és végül az Egyesült Államokat tudta erre a célra felhasználni. Lásd bővebben: *Hajdu Tibor*: A szovjet és a magyar vezetés kapcsolata, 1945–1953. In: *Évkönyv 1996/1997*. Szerk.: Bak János. Bp. 1997. 37–42.

a térséget Csehszlovákián belül képzelték el, Magyarországgal, Szovjetunióval és Lengyelországgal való egyesülését nem tartották megfelelőnek, ahogy az önálló kárpátukrán állam létrehozását sem. A kutatócsoport számára hatalmas dilemmát jelentett az, hogy a területi restauráció nem oldja meg teljes mértékben a problémát. Magyarország revíziós törekvéseitől tartva kilátásba helyezték a Kárpátalja dél-nyugati területére vonatkozó határkiigazítás lehetőségét oly módon, hogy az ne érintse hátrányosan a közlekedési hálózatot.³ A brit külpolitikai gondolkodás abból indult ki, hogy a második világháború legfőbb oka a Nagy Háborút lezáró békerendszer. Konföderációk rendszerébe kívánta átalakítani Európát, ezzel ellensúlyozva a német és szovjet veszélyt. Kárpátalja kérdése ezért nem képezett fontos részt a brit koncepciókban.⁴

Csehszlovákia számára is fontos volt a terület sorsa. Eduard Beneš kárpátaljai koncepciója szerint, ha Csehszlovákia nem tudja megtartani a területet, akkor mindenképp a Szovjetunió fennhatósága alá kell, hogy kerüljön. Amennyiben az 1939-ben visszaszerzett terület magyar kézen maradhatott volna a második világháború után is, akkor az alapjaiban írta volna át Csehszlovákia – győztesnek titulált – helyzetét. Eduard Beneš számára éppen ezért volt kiemelt kérdés a terület hovatartozása. Lengyelországhoz való kerülését szintén nem támogatta, félve egy magyar–lengyel közös határ veszélyeitől.⁵ A terület stratégiai szempontokat tekintve kulcsfontosságú szerepet töltött be, de a csehszlovák politika számára fontosabb volt az itt élő nemzetiségektől való megszabadulás. A magyarság ellen folytatott politikai agresszió is a csehszlovák nemzetállam megteremtését szolgálta, úgy a Kárpátalján élő vegyes nemzeti hovatartozású lakosság ezen törekvések megvalósításában egy komoly visszalépést jelentett volna.⁶

A szovjet diplomácia egészen a háború végéig elhitette a csehszlovák vezetőkkel, hogy Kárpátalja megszerzése nem szerepel a céljaik között. Katonai fronton viszont már 1943-ban megkezdődött ennek az előkészítése. Partizánegységek kiképzése mellett olyan csoportok felkészítésére is sor került, akik a megfelelő propaganda lefolytatására is képesek voltak.⁷ Bár 1944. május 8-án

3 1930-as adatok szerint a magyar lakosság aránya meghaladta az 50%-ot. Amerikai béke-tervek a háború utáni Magyarországról: Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai, 1942–1944. Szerk.: Romsics Ignác. Gödöllő 1992. 30–34.

4 *Bán D. András*: Angolszász tervek kelet-közép-európai konföderációk létrehozására a második világháború alatt. *Regio* 8. (1997) 2. sz. 102–120.

5 *Edward Taborsky*: President Edvard Beneš. Stanford 1981. 132–149.

6 Eduard Beneš az 1930-as évek közepétől már köztársasági elnökként foglalkoztatta az a gondolat, hogy ha a nemzetközi erőviszonyok átalakulása következtében Csehszlovákia nem tudja megtartani ezt az országrészt, akkor a Szovjetuniónak ajánlja fel. Kárpátaljával kapcsolatos politikájának főbb elemei Csehszlovákia 1938–1939-es felbomlása, a német megszállás, valamint a világháború kirobbanása után az emigrációban alakultak ki. Lásd Bővebben: *Vida István – Zseliczky Béla*: Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külügyi szemle* 3. (2004) 1–2. sz. 232–235.

7 *Zseliczky Béla*: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945. Bp., 1998. 61–70.

megállapodás született arról, hogy a szovjet hadsereg átadja a csehszlovák polgári igazgatási szerveknek az elfoglalt területeket, de a Szovjetunió ezt nem tartotta be.⁸ Munkácson 1944. november 19-én összehívott első kárpátaljai pártkonferencia alkalmával megalakították a Kárpát-Ukrajna Kommunista Pártját és kikiáltották Kárpátontúli Ukrajna függetlenségét. Munkácson 1944. november 26-án tartott Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak első kongresszusán elfogadták a terület „újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával. Kárpátalját hivatalosan 1946. január 22-én csatolták Szovjet-Ukrajnához, viszont az új hatalom már 1944-ben kezdte előkészíteni a számára megfelelő viszonyokat.⁹

1944 őszén Rákosi Mátyás a moszkvai emigrációja alatt szóvá tette a magyarlakta peremterületek átadását. Kárpátalja ügyében helyi szintű népszavazást javasolt. A Magyar Kommunista Párt a háború befejeztével is felveti ennek lehetőségét, de a szovjet és csehszlovák kommunisták mindkét alkalommal elutasítják.¹⁰ A Magyarországon 1944 decemberében megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány tisztában volt Kárpátalja okkupálásának tényével, viszont a kényes politikai helyzetére tekintettel nem tette szóvá ezt.¹¹ Gyöngyösi János magyar külügyminiszter 1945 nyarán – Sebestyén Pál miniszteri osztályfőnök tanácsára – szóvá tette a kárpátaljai magyarlakta sáv átadását. A magyar külügyminiszter számára hamar egyértelművé vált a szovjetek álláspontja a kérdésben. Georgij Makszimovics Puskin, a Szovjetunió budapesti követe elutasította, és meg is fenyegette a külügyminisztert azzal, hogy Kárpátalján is érheti atrocitás a magyarokat. A Vörös Hadsereg községeket szállt meg a Tisza vidékén közvetlen Puskin fenyegetése után, ami csak a kormány tiltakozására szűnt meg. A magyar diplomácia semmilyen ellenlépést nem tudott megtenni a kárpátaljai magyarság ügyében. Gyöngyösi János ezután a csehszlovákiai magyarság ügyére helyezte a hangsúlyt, ezzel lemondva a Kárpátalján élő magyarokról.¹² A magyarok politikai képviselőit kevés lehetőség volt. A régió beolvasztása után bevezetésre került az egypártrendszer. A kárpátaljai magyarság a tapasztalt politikai vezetés hiánya és a mostoha körülmények miatt a passzív

8 *Fedinec Csilla*: A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete: 1944–1946. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 220–223.

9 *Váradai Natália*: A szovjet hatalom kiépítésének kezdeti lépései Kárpátalján 1944–1946. *Betekintő* 13. (2019) 1. sz. 43.

10 *Korom Mihály*: A magyar kommunista emigráció vezetőinek tevékenysége a Szovjetunióban a második világháború idején. *Múltunk* 42. (1997) 2. sz. 42–45.

11 Az 1945 januárjában megkötött fegyverszüneti egyezmény Magyarországra katonai, gazdasági, politikai és pénzügyi terheket egyaránt rótt. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság létrehozásával nem csupán a fegyverszüneti egyezményben foglaltak betartását ellenőrizte, hanem ennek ürügyén beavatkozott a magyar bel- és külpolitikába. *Romsics Ignác*: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Bp. 2006. 99–100.

12 *Fülöp Mihály*: Befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947. Bp. 1994. 37–38. Lásd Bővebben: *Kertesz, Stephen*: *Between Russia and the West: Hungary and the illusions of peacemaking, 1945–1947*. Notre Dame 1984. 105–108.

ellenállás módszerét választotta. Helyi szinten egészen az 1960-as évekig nem történt komolyabb szerveződés a magyarság részéről.¹³

Etnikai tisztogatások

A leginkább bevett fogalmak a kulák és az imperialista voltak, de a magyarbérenc is megjelenik a terület elfoglalásával egy időben. A kárpátaljai magyarság identitására negatívan hatott az anyaországtól való újbóli elszakadás. A magyarságnak az új hatalommal szembeni viszonyában meghatározó volt az 1939 és 1944 közötti időszakban a magyar állam által folytatott kommunistaellenes propaganda.¹⁴ A magyar identitástudat megfosztásának első számú módszerét az etnikai tisztogatások jelentették. A magyar közigazgatás tisztségviselőinek, vezetőinek elfogására és kivégzésére került sor. Az ellenséges és veszélyesnek megítélt személyekről 1944 nyarától a szovjet partizánok az ún. feketelistákat állították össze. A listákon szereplőket név és lakcímeik alapján kutatták fel. A szovjet katonai kémelhárítás (SZMERS) alakulatainak feladata hivatalosan letartóztatás volt, de sok esetben már a helyszínen megölték a kijelölt személyeket. Akiket 1944 novemberében valóban összegyűjtöttek, azoknak nagy részét Ungváron kivégezték 1945 januárjában. Ezen akciók legfőbb célkitűzése az egyházi és civil vezetők eltávolítása volt a társadalom éléről.¹⁵ Ezzel párhuzamosan 25 ezer magyar menekült el Kárpátaljáról. A vezető réteg nélkül maradt magyar kisebbség egyetlen célkitűzése a megmaradás lehetett.¹⁶

A teljes társadalom rettegetésben tartása érdekében a szovjet hatalom a tömeges internálás elindítása mellett döntött. A 4. Ukrán Front katonai tanácsának 0036-os számú szigorúan titkos rendelete alapján a kárpátaljai magyar és német, hadköteles korú, férfi lakosokat elhurcolták. A számukat napjainkban sem ismerjük pontosan, becslések szerint 30-40 ezer fő lehetett. Ennek egyik fontos háttere, hogy a Szovjetunió területén hatalmas volt a munkaerőhiány, és a világ legnagyobb létszámú hadseregét tartotta fenn. 1945 közepén ez méretét tekintve 11,3 millió főt jelentett. A sztálini diktatúra a munkaerőhiányt az elfoglalt területeken élő lakossággal kívánta pótolni. A szovjet állam ekkorra jelentős

13 *Molnár D. Erzsébet*: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborában. Debrecen 2015. 61–62.

14 A Szovjetunióba 1940 és 1942 között átszökött majd visszatoloncolt személyek a magyar belügyi szervek közreműködésével a hegyi falvak iskoláiban tartottak beszámolót a tapasztalataikról. Ezen akció mellett betiltottak minden kommunista tartalmú röplap- és karikatúraterjesztést. *Kosztjó Gyula*: Kárpátalja szovjetizálásának hatása a magyar kisebbség identitására: 1944–1953. In: *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében*. Szerk.: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia. Bp. 2013. 78–80.

15 *Dupka György*: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. Ungvár–Budapest 2014. 28–30.

16 *Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter*: Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. Bp. 1991. 33–37.

rutinnal rendelkezett az ilyen jellegű munkaerő alkalmazásában. A sztálini korszak alatt több millió szovjet ember ismerhette meg a légerek szörnyűségét.¹⁷ A magyar és német nemzetiségű férfiak 18–50 éves korig kötelesek voltak jelentkezni a városparancsnokságokon 1944. november 16-ig. Akik nem tettek ennek eleget, a 0036-os parancs 4. pontja alapján haditörvényszék elé kerültek. Sok esetben a szovjet örök elvették tőlük az összes használható tárgyat. Háromnapi munkát ígértek nekik, de a többség soha nem tért haza. Azok, akik ruszinak vagy szlováknak vallották magukat, és a Miatyánkot el tudták mondani ruszinul vagy szlovákul, azok kaptak igazolást és hazamehettek.¹⁸

Az etnikai tisztogatások során a terület magyar jellegének megváltoztatására irányuló törekvés sikeresen megvalósult. Ezen körülmények között a megmaradt magyarok jelentős része nem merete vállalni a nemzeti hovatartozását. Azok, akik vállalták a szláv identitást, beléptek a Vörös Hadseregbe vagy a pártba, ezáltal a helyzetük javult, viszont a magyar identitásuk elveszett. Azon magyarok, akik megőrizték nemzeti hovatartozásukat, azok számára egy több évtizedes harc kezdődött, melyet egy világbirodalom asszimilációs politikája ellen kellett folytatniuk.¹⁹

Az egyházak helyzete

A kárpátaljai lakosság jelentős része vallásos volt. A térségben a görögkatolikus vallásúak száma volt a legmagasabb. A második világháború végén 460 ezer hívő tartozott ehhez a felekezethez. A második legnagyobb vallási közösséget az ortodox vallásúak jelentették. Számuk 109–121 ezer közé volt tehető, továbbá 81 ezer római katolikus és 78 ezer református volt megtalálható a térségben. A görögkatolikus felekezet egyértelmű hegemoniája miatt a szovjet egyházpolitikának szándékában állt a hívőket a pravoszláv egyházba beolvasztani. Ennek hátterében – a totalitárius rendszer politikai céljai mellett – az állt, hogy a Szovjetunió megörökölte a cári Oroszországtól az ortodoxia által táplált katolikusellenességet.²⁰ A kárpátaljai ortodox egyház tagjai – a szovjetek megérkezésével – nyíltan támogatták az új érdekeket. A helyi pravoszláv papság még

17 *Bognár Zalán*: A kelet-közép- és a délkelet-európai németység deportálása szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45, különös tekintettel Magyarországra. *Deliberationes* 8. (2015) 2. sz. 115.

18 *Bognár Zalán*: A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba. *Orpheus Noster* 4. (2012) 2. sz. 48–50.

19 *Dupka György*: Halottaink 1944–1959. Ungvár 2014. 359–360.

20 Az Orosz Birodalom a görögkatolikusokkal szembeni első nyílt fellépése a II. Katalin (1762–1796) uralkodása idején történt. I. Miklós (1825–1855) cár törvényen kívül helyezte a felekezetet, és a problémás papokat pedig Szibériába száműzte. Ezt az egyházpolitikáját folytatta Jozsif Sztálin is. *Balogh Margit*: Lehetőségek és zsákutcák. Szentszéki képviseltek Kelet-Közép-Európában 1945 után. In: *Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945 és 1989 között*. Szerk.: Nagy Mihály Zoltán – Zombori István. Bp. 2014. 9–12.

a Szovjetunióval való egyesülésben is az új hatalom mellé állt. Természetesen nem sok választásuk volt, de az áldozattételüknek meglett az eredménye. A többi egyházzal szemben az új politikai rendszer korlátlanul támogatta a kárpátaljai ortodox egyházat.²¹

A Vallásügyi Hivatal megszervezésével nyílt üldöztetés indult az egyházi személyek ellen. A Néptanács 1945. március 24-én kiadott rendelete értelmében lehetőség volt minden felnőtt állampolgárnak – illetve a gyerekeknek is szülői bejegyzés mellett – megváltoztatni a korábbi egyházi hovatartozását. A rendelet lényegében a felekezet elhagyására buzdította a lakosságot. Ennek hatására 1945 tavaszán több mint 60 görögkatolikus parókia szűnt meg Kárpátalján, ami azzal magyarázható, hogy a rendelet következtében rengeteg hívő áttért a pravoszláv hitre.²² 1945 tavaszától az állami szervek látták el a születés, a házasság és az elhalálozás nyilvántartását, ami azt jelentette, hogy az egyházakat megfosztották ettől az igen fontos feladattól. A kommunizmus egyházpolitikájának szempontjából fontos lépés volt, hogy lehetővé vált az egyházi szertartás nélküli esküvő. Egyházi esküvő tartására csak a polgári házasságkötés után volt lehetőség. A Néptanács 1945. április 20-i dekrétuma alapján minden ingó és ingatlan vagyontárgy a hívők tulajdonába került. Ennek értelmében, ha az egyházköztség tagjainak legalább kétharmada egy másik egyházközséghez csatlakozott, akkor a vagyon is az új egyházközség tulajdonába került.²³

A végső támadás 1946 márciusában következett be, amikor a leMBERGI egyházi gyűlésen kimondták a breszti unió érvénytelenségét. Ennek következtében elrendelték az Ukrán Görögkatolikus Egyház beolvasztását az Orosz Pravoszláv Egyházba.²⁴ A szovjetek részéről már 1945-től kezdve aktívan folyt a görögkatolikus egyház elleni propaganda. A napi sajtótól egészen a tudományos kiadványokig mindenhol megjelent valamilyen formában. Jó példa erre a Lembergben megjelenő Szabad Ukrajna című lap 1945. április 18-i száma, ahol a görögkatolikus egyház történetét mutatták be szovjet értelmezés alapján.²⁵

Ezután megkezdődött azoknak a papoknak a kálváriája, akik nem voltak hajlandóak behódolni az új rendszernek. A letartóztatások és lágerbe hurcolások sorozata zajlott a klérus ellen. A latin szertartású katolikus papok jelentős részét

21 A sztálini egyházpolitikában jelentős fordulat következett be a második világháború alatt. A pravoszláv egyházat propagandacélokra használta fel. Az államhatalom visszaállította a Moszkvai Patriárkátust, és 1943 szeptemberében pedig létrehozta a Pravoszláv Egyházügyi Tanácsot. Az új típusú sztálini egyházpolitika némileg az 1917 előtti cári időszakot idézte vissza a hívek számára. *Riskó Mariann*: Chira Sándor (1897–1983), a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökének élete és vértanúsága. Bp. 2017. 119–124.

22 *Botlik József*: Hármaskereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Bp. 1997. 278–279.

23 *Oficinszkij Román*: Szekularizáció szovjet módra. In: Kárpátalja, 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Bp. 2010. 287–288

24 *Aprópénz a történelem színpadán: a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948.* Szerk.: M. Takács Lajos. Ungvár 1994. 105.

25 *Вільна Україна*, 1945. április 18.

sztálini légerekbe hurcolták.²⁶ A reformátusok és a kisegyházak is ugyanúgy a hatalom célpontjaivá váltak. A reformátusokhoz is érkezett egy csatlakozásra szóló felhívás a Moszkvai Baptista Egyház részéről. A református egyház nem fogadta el a lehetőséget. Kárpátalján a görögkatolikusok után a reformátusok váltak leginkább áldozatává az üldöztetésnek. Vezetőiket koncepciós perekben elítélték.²⁷ Gyakori volt a szovjet propagandában az egyházi személyekkel szemben a „népellenség” és az „ellenforradalmár” megnevezés.²⁸

A szovjet brutalitást jól mutatta Demjanovich Péter Pál esete. 1945. április 13-án, Zakarpatzka Ukrajina Különleges Bírósága halálra ítélte, hazaárulás vádjával. Mandzuk Miklós volt az ügyben a koronatanú, aki azt állította, hogy neki Demjánovics azt mondta: „Minden kommunistát fel kellene akasztani”. Az ekkor 76 éves Demjanovich Péter Pál súlyos beteg volt már. Azért hogy ne meneküljön meg a kivégzés elől, 1945. április 21-én (nagy-pénteken) kórházi ágyán lőtték agyon. A besúgóját, Mandzuk Miklóst a rahói tanító állásából tanfelügyelővé nevezték ki az esetet követően.²⁹ A legismertebb eset a görögkatolikus papok elleni támadások közül Romzsa Tódor főpásztor esete. A hatalom számára egyértelmű volt, hogy a görögkatolikus egyház felszámolásában az ő személye jelenti a legnagyobb akadályt. A kommunisták többször is megpróbálták meggyőzni az „újraegyesülésről” szóló 1944-es kiáltvány aláírására. Ennek megtagadása után (hogy korlátozzák tevékenységét) megtiltották neki Ungvár városának elhagyását. A vallásügyi megbízott ennek ellenére megadta számára az engedélyt a lókai templom felszentelésére. Az NKVD merényletet szervezett Romzsa Tódor ellen. Egy eredetileg amerikai gyártmányú, Studebeker típusú szovjet teherautó teljes sebességgel belerohant a püspököt és kíséretét szállító járműbe. A teherautóból kiugró emberek fémtárgyakkal ütlegetni kezdtek a főpásztort és kíséretét. A merénylet azért volt csak sikertelen, mert azt egy arra járó postakocsi megzavarta. A sérülteket a munkácsi kórházba szállították ahol Romzsa Tódor életét sikerült megmenteni. Azonban a kórházi lábadozása alatt takarítónőnek álcázott szovjet titkosszolgálati ügynök megmérgezte egy kuráre méreggel, aminek következtében 1947. november 1-én az életét veszítette. 1947. november 4-én tartott temetésén húszezres tömeg volt jelen. A halálát közúti balesettel magyarázták. A merénylet Sztálin tudtával történt, de a parancsot a Szovjetunió későbbi vezetője, Nyikita Hruscsov adta ki.³⁰

26 *Dupka György*: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Bp. 1993. 39.

27 A kárpátaljai református egyház sorsáról lásd bővebben: *Gulácsy Lajos*: A kárpátaljai református egyház történelme 1944–1990 közt. In: Kárpátalja református templomok. Szerk.: Radvánszky Ferenc. Ungvár–Beregszász 2000.

28 *Oficinszkij Román*: Megtűrt pravoszlávok és üldözött reformátusok. In: Kárpátalja, 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Bp. 2010. 296–297.

29 *Kosztjó Gyula*: Romzsa püspök meggyilkolására Hruscsov adott parancsot. A szovjet kommunista diktatúra berendezkedése Kárpátalján 1944–1950. In: Magyarok IX. Világkongresszusa. Szerk.: Botlik József. Bp. 2016. 182–183.

30 *Oficinszkij R.*: Szekularizáció szovjet módra i. m. 291–293.

Oktatás

A nemzeti identitás megőrzésében az oktatásnak kulcsszerepe van. A legalapvetőbb funkciója a szocializáció, amelynek során kialakul a közösség iránt egy erős érzelmi kötődés. A nemzeti közösséghez való tartozás legfontosabb pillérei az anyanyelv, a hagyományok és a nemzeti történelem ismerete.³¹ A kárpátaljai magyarság nemzettudat-vesztésének fontos tényezője volt a szovjet oktatási rendszer, amely minden módon támadta a három pillért. Az oktatási rendszer célja – ahogy Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Romániában is – hogy a magyarokat az identitás tudatától megfossza, de emellett a jó kommunista nevelés legalább annyira fontos volt. Kárpátalján 1944. december 5-én hozták az első oktatásügyi dekrétumot. A Néptanács közművelődési osztályától az ekkor létrehozott Pedagógiai Bizottság átvette a közoktatással kapcsolatos feladatokat. Ennek keretein belül működött az a cenzori bizottság, amely ellenőrizte a sajtótermékek és könyvek tartalmát. A Pedagógiai Bizottság emellett elrendelte az iskolaépületek rendbehozatalát, illetve új épületeket is rendelkezésre bocsátottak a cél érdekében. 1946-ban a költségvetés 35%-át fordították közművelődési célokra. A tudatos identitásmegváltoztatásra jó példa, hogy az 1944 decemberében tartott pedagóguskongresszuson a szovjet haza szeretetére való nevelés kapta a legnagyobb hangsúlyt.³² Jellemző tendencia volt az ukrán történelem idealizálása, ennek köszönhetően felnőtt egy olyan nemzedék, amelynek tagjai nem voltak tisztában a saját történelmükkel.³³

A szovjet oktatási rendszer egyik fontos lépése volt, hogy 1944 decembertől az iskolai könyvtárakban „megtisztítási” akció indult. Minden magyar és német nyelven íródott munkát azonnal eltüntetett az új hatalom. Azok a munkák is erre a sorsra jutottak, amelyeket magyarról és németről fordítottak más nyelvre. A módszer nagyban tükrözi a Harmadik Birodalomban történt eseményeket. A magyar revizionista eszmét hirdető kiadványok is betiltásra kerültek, valamint a magyar politikusokat és történelmi személyeket ábrázoló portrékat is le kellett adni a hatóságoknak.³⁴ A magyarság számára komoly nehézséget jelentett, hogy az 1944–1945-ös tanévben magyar nyelven csak elemi szintű oktatás folyt. Az 1945–1946-os tanévben született határozat a magyar nyelvű általános iskolák megnyitásáról.³⁵

31 *Dancs Katinka*: Kultúra – iskola – nemzeti azonosságtudat. A nemzeti identitás értelmezése és vizsgálatának lehetőségei általános iskolások körében. Magyar Pedagógia 116. (2016) 4. sz. 403–405.

32 *Gabóda Béla*: Nemzetiségi iskolaügy Kárpátalján (1944–1990). Magyar Pedagógia 101. (2001) 1. sz. 114.

33 *Oficinszkij Román*: Magyar oktatásügy és internacionalizmus. In: Kárpátalja, 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Bp. 2010. 305–306.

34 *S. Benedek András*: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bp. 1994. 76.

35 *Balogh Sándor*: Sorsüldözöttek. Ungvár–Bp. 1992. 50–54.

1945 tavaszán sor került az iskolák államosítására is. Az Ungváron kiadott 58. számú dekrétum kimondta, hogy az oktatás az állam feladata, ez alól csak a teológusképzés volt kivétel. Ennek értelmében a pedagógusok is állami alkalmazottak voltak. Az egyházi iskolák finanszírozását városi kereteken belül kellett megoldani. A Néptanács 1945. április 24-én kiadott határozatában kötelezte a pályájukat elhagyó pedagógusokat, hogy 15 napon belül jelentkezzenek a közoktatási megbízotti hivatalban. Ennek elmulasztása bírósági felelősségre vonással járt, sőt a hatóság még az őket alkalmazó intézmények és vállalatok számára is büntetést helyezett kilátásba.³⁶ Az 1944–1945-ös tanévben még nem tiltották be a hitoktatást az iskolákban, de csökkentették az óraszámát. A következő tanévben viszont már betiltották az iskolai hitoktatást, sőt még az oktatási intézetekbe való belépés is tiltva volt a papoknak.³⁷ A szórványtelepüléseken élők számára semmilyen lehetőség nem volt biztosítva. A görögkatolikus településeken a vallás alapján, automatikusan ukránnak nyilvánították az ott élőket, így számtalan magyar vált ennek áldozatává.³⁸ A felsőoktatás szintjén is volt lehetőség Kárpátalján tanulmányokat folytatni. Az Ungvári Állami Egyetemen az oktatás oroszul és ukránul zajlott. Az itt tanuló magyaroknak a diploma-szerzés után a Szovjetunió különböző területeire kellett dolgozni menniük. A Kárpátalját ilyen formában elhagyók jelentős része sose tért vissza.³⁹

A településeken megjelentek a szovjet típusú emlékművek a „Nagy Honvédő Háború hőseinek tiszteletére”, amelyek felállításához szükséges anyagi kiadásokat a lakosság önkéntes felajánlásaiból kívánták fedezni. 1944. november 29-én a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa rendeletben utasította a lakosságot a magyar és német nyelvű feliratok eltávolítására a nyilvános helyeken. Megtiltották továbbá bármilyen magyar nemzeti szimbólum feltüntetését. A helységnevek ideológiai alapon történő megváltoztatását célzó intézkedés 1945 márciusában vette kezdetét. A települések nevét szlávossították. Minden községben kötelezővé tették, hogy utcákat nevezzenek el szovjet „mártírokról, hősököről és partizánokról”. A kárpátaljai magyaroknak szembe kellett nézniük azzal, hogy rokonaik és barátaik gyilkosairól utcák vannak elnevezve. Összességében elmondható, hogy a szovjet kulturális és oktatási politika mindent megtett a magyarok mielőbbi szlávossításáért.⁴⁰

36 *Fedinec Csilla* : Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). Bp. 1999. 37–38

37 *Botlik J.*: Hármaskereszt alatt i. m. 276.

38 Az első magyar tannyelvű középiskolák az 1953/54-es tanévben indultak a Kárpátalján. *Orosz Ildikó*: A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Ungvár 1995. 5–8.

39 *Botlik J.*: Hármaskereszt alatt i. m. 276.

40 *Molnár D.*: Kárpátaljai magyarok i. m. 82–86.

Összegzés

A kárpátaljai magyarság 20. századi tragikus sorsa hátrányosan hatott a nemzeti öntudatra, különösen azokban a közösségekben és családokban, ahol több nemzeti identitás is jelen volt. Csehszlovákia részeként is komoly problémákkal kellett szembenéznie az itt élő magyaroknak, viszont a Szovjetunió részeként egy teljesen új helyzet állt elő. A háború következtében a folyamatos megbélyegzés lett a sorsuk. Az agresszív etnikai tisztogatások és a vezetőréteg hiánya miatt nagy tömegek veszítették el a magyarságukat. A szovjetek által képviselt vallási és az oktatási rendszer minden etnikai csoportra a szláv identitást kényszerítette rá. A háború borzalmainak, majd az azt követő politikai rendszernek köszönhetően olyan törés alakult ki a magyarokban, amelyről napjainkban is keveset tudunk.

Felhasznált szakirodalom és források

- Balogh Margit: Lehetőségek és zsákutcák. Szentszéki képviseletek Kelet-Közép-Európában 1945 után. In: Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945 és 1989 között. Szerk. Nagy Mihály Zoltán – Zombori István. Budapest, 2014. 9–32.
- Balogh Sándor: Sorsüldözöttek. Ungvár–Budapest, 1992.
- Bán D. András: Angolszász tervek kelet-közép-európai konföderációk létrehozására a második világháború alatt. *Regio* 1997/2. 102–120.
- Bognár Zalán: A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba. *Orpheus Noster* 2012/2. 46–60.
- Bognár Zalán: A kelet-közép- és a délkelet-európai németység deportálása szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45, különös tekintettel Magyarországra. *Deliberationes* 2015/2. 114–139.
- Botlik József: Hármas kereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, 1997.
- Dancs Katinka: Kultúra – iskola – nemzeti azonosságtudat. A nemzeti identitás értelmezése és vizsgálatának lehetőségei általános iskolások körében. *Magyar pedagógia* 2016/4. 403–425.
- Dupka György: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. Ungvár–Budapest, 2014.
- Dupka György: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Budapest, 1993.
- Dupka György: Halottaink 1944–1959. Ungvár, 2014.
- Fedinec Csilla: A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete: 1944–1946. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008. 220–223.
- Fedinec Csilla: Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). Budapest, 1999.

- Fülöp Mihály: Befejezetlen béke: a Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947. Budapest, 1994.
- Gabóda Béla: Nemzetiségi iskolaügy Kárpátalján (1944–1990). *Magyar pedagógia* 2001/1. 109–132.
- Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház történelme 1944–1990 közt. In: *Kárpátaljai református templomok*. Szerk. Radvánszky Ferenc. Ungvár–Beregszász, 2000. 11–13.
- Hajdu Tibor: A szovjet és a magyar vezetés kapcsolata, 1945–1953. In: *Évkönyv V*. Szerk. Bak János. Budapest, 1997. 37–42.
- Kertesz, Stephen: *Between Russia and the West: Hungary and the illusions of peacemaking, 1945–1947*. Notre Dame, 1984.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Budapest, 1991.
- Korom Mihály: A magyar kommunista emigráció vezetőinek tevékenysége a Szovjetunióban a második világháború idején. *Múltunk* 1997/2. 3–51.
- Kosztó Gyula: Kárpátalja szovjetizálásának hatása a magyar kisebbség identitására: 1944–1953. In: *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében*. Szerk. Fedinec Csilla – Szoták Szilvia. Budapest, 2013. 78–90.
- Kosztó Gyula: Romzsa püspök meggyilkolására Hruscsov adott parancsot. A szovjet kommunista diktatúra berendezkedése Kárpátalján 1944–1950. In: *Magyarok IX. Világkongresszusa*. Szerk. Botlik József. Budapest, 2016. 177–187.
- M. Takács Lajos (szerk.): *Aprópénz a történelem színpadán: a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948*. Ungvár, 1994.
- Molnár D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban*. Debrecen, 2015.
- Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005.
- Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, 2001.
- Oficinszkij Román: *Magyar oktatásügy és internacionalizmus*. In: *Kárpátalja, 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest, 2010. 303–313.
- Oficinszkij Román: *Megtűrt pravoszlávok és üldözött reformátusok*. In: *Kárpátalja, 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest, 2010. 296–299.
- Oficinszkij Román: *Szekularizáció szovjet módra*. In: *Kárpátalja, 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest, 2010. 287–288.
- Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár, 1995.
- Riskó Mariann: *Chira Sándor (1897–1983), a Munkácsi Görög katolikus Egyházmegye püspökének élete és vértanúsága*. Budapest, 2017.
- Romsics Ignác (szerk.): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról – Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai, 1942–1944*. Gödöllő, 1992.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, 2006.

- S. Benedek András: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Budapest, 1994.
 Taborsky, Edward: President Edvard Beneš. Stanford, 1981.
 Tornai Csongor Gáspár: Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig. Budapest, 2017.
 Váradi Natália: A szovjet hatalom kiépítésének kezdeti lépései Kárpátalján 1944–1946. Betekintő 2019/1. 43–57.
 Vida István – Zseliczky Béla: Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. Külügyi szemle 2004/1–2. 232–260.
 Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945. Budapest, 1998.

Mellékletek

1. táblázat. A Kárpátalja mai területén élő népesség, illetve a két fő nemzetiség számának és arányának alakulása (1910–1959)⁴¹

Év	Összes lakos	Ukrán (ruszin)		Magyar		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	598 863	331 625	55,4	184 287	30,8	82 951	13,9
1921	612 442	372 523	60,8	111 052	18,1	128 867	21,0
1930	733 956	447 127	60,9	116 548	15,9	170 281	23,2
1941	854 772	502 329	58,8	233 840	27,4	118 603	13,9
1946	758 700	624 400	82,3	66 000	8,7	68 300	9,0
1959	920 173	686 464	74,6	146 247	15,9	87 462	9,5

1. kép. Gyöngyösi János (1893–1951) magyar külügyminiszter⁴²



41 Molnár József – Molnár D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász 2005. 9–10.

42 Tornai Csongor Gáspár: Gyöngyösi János külügyminiszteri tevékenysége az 1946-os moszkvai tárgyalásig. Bp., 2017. 47.

2. táblázat. Kárpátalja iskolahálózata az 1944–1945. tanévben⁴³

Iskola		Magyar nyelvű	Ukrán nyelvű	Román nyelvű	Szlovák nyelvű	Összesen
Népiskola	Iskola	40	477	5	1	523
	Tanuló	11550	70276	325	95	82246
	Tanító	221	1986	12	3	2222
Polgári iskola	Iskola	1	24	-	-	25
	Tanuló	220	5386	-	-	5606
	Tanító	8	244	-	-	252
Gimnázium	Iskola	-	4	-	-	4
	Tanuló	-	2548	-	-	2548
	Tanító	-	94	-	-	94
Összesen	Iskola	41	505	5	1	
	Tanuló	11770	78210	325	95	
	Tanító	229	2324	12	3	

43 Gabóda B.: Nemzetiségi iskolaügy i. m. 116.